

A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA JOGRENDSZER
KIALAKULÁSA A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚ
FOLYAMÁN ÉS ANNAK ALAPVETŐ
JELLEGZETESSÉGEI

A népfelszabadító háború két alapvető sajátossága, amelyek közül az egyik a megszállók elleni küzdelmet, a másik pedig a szocialista forradalmat, valamint a testvériség—egység eszméjének megszilárdítását jelentette, közismert a szélesebb közvélemény előtt.

E két célkitűzés megvalósítását még a harc kezdetén, tudatosan váltalta a JKP.

A szocialista forradalom győzelméhez jelentősen hozzájárult a jogrendszer fokozatos, a népfelszabadító harc sikereivel párhuzamos kiépítése. A jogi kiépítés szorosan kapcsolódik a népfelszabadító háború folyamán a reális szocialista viszonyok alakulásához. A jogrendszer kiépítését lehetővé tették a felszabadított területek létesítése (pl. már a felkelés kezdetén az Užicei Köztársaság, 1941 szeptemberében). A jogrendszer követte a népfelszabadító háború egyik fontos célkitűzését, az osztályellenség elleni harcot. Mivel a régi Jugoszlávia uralkodó osztályának egy része behódolt a megszállóknak, a megszállók elleni küzdelem egyúttal az osztályharcot is jelentette. A népfelszabadító háborúban kibontakozó szocialista forradalom jogi szabályozása ezt a harcot is elősegítette, mégpedig az osztályellenség, azaz az áruló tőkésosztály vagyonának elkobzásával, a büntetőbíráskodás bevezetésével és egyéb módon.

E tanulmány célja rámutatni az új jogrendszer azon jegyeire, amelyek sajátosságok voltak az új Jugoszlávia szocialista átalakulását illetően.

Külön figyelmet fordítunk az országszervezési, azaz alkotmányjogi, valamint polgári jogi (gazdasági) és büntető jogi szabályok kialakítási folyamatára, majd ezek történeti, társadalom-formáló, tehát forradalmi vonatkozásaira.

I.

AZ ALKOTMÁNYOS RENDSZER KIALAKÍTÁSA

(népfelszabadító bizottságok, közigazgatási és törvényhozási hatalom)

A kibontakozó népfelszabadító háború legfőbb célkitűzése, hogy a legszélesebb tömegeket motiválja a megszállók elleni harcra, függetlenül e harcban résztvevők nemzeti, szociális és vallási hovatartozásától. Ezért a népfelszabadító háború kezdetén jelentkező jogi szabályozás is ezt a célkitűzést tartotta szem előtt. A kibontakozó jogi szabályozás főként a megszállók és kiszolgálóik ellen irányult. Nyilvánvaló, hogy a népfelszabadító harc természetében volt a régi Jugoszláviában meghozott jogszabályok kontinuitásának megszüntetési szükséglete is. Ez azonban nem történetelt meg közvetlenül a felkelés kezdetén. A felszabadított és felszabadítandó területeken mindennél fontosabb volt a megszállók és a quislingek hatalmi szerveinek megszüntetése. Hogy ne keletkezzen joghézag a régi és a megszállás alatti népellenes, idegen rend és az új, alakulófélben levő rend között, a felszabadított területeken lehetővé kellett tenni az új néphatalom spontán kibontakozását. A felszabadított területen a hatalom nép által történő gyakorlása szervezetesebb és egységesebb formákat követelt, s ezért a JKP megfelelő jogi szabályozási intézkedéseket tett. Ezekre az intézkedésekre már 1941 szeptemberében, a stolicei értekezleten¹ sor került. Az intézkedések formális-jogi megfogalmazását az 1942 februárjában, Fočán meghozott előírások tették lehetővé.² A fočai előírások voltak tulajdonképpen az új társadalmi rend első alkotmányos jogszabályai. Az egész országra és az új társadalmi rend alapvető kezdeti szervezeti felépítésére vonatkoztak. Habár a fočai előírások nem nevezhetők alkotmánynak a szó szoros értelmében, mivel abban az időben nem volt olyan országszervezési asszociáció, amely teljes egészében képviselhette volna a kialakuló néphatalmat s országgyűlési szinten intézkedett volna, mégis ezek határozták meg a későbbi, országos szinten meghozott alkotmányos jogszabályokat. Az aktus meghozója a népfelszabadító háború élén állott, tehát a kibontakozó néphatalom irányító és az akkor létező legfelsőbb hatalom gyakorlója volt.³

A fočai előírások a következő, rendkívül fontos, egységesítési hatalomszervezési kérdéseket tartalmazták:

1. Az első tétel a *népfelszabadító bizottságok* létrehozására vonatkozott.⁴ A népfelszabadító bizottságok a felszabadított területeken az új *néphatalmi szerveket* képezték. A népfelszabadító bizottságok népképviselői szervek voltak, amelyben általános, demokratikus szavazással, a nép, a felszabadított mozgalom, valamint a párt és szimpatizánsainak képviselői kaptak helyet. Természetes, hogy a megszállókkal együttműködő és korrumpált személyeknek ezek az előírások nem tették lehetővé a népfelszabadító bizottságokban való megválasztását.

2. Második tételként kiemelendő, hogy a fočai előírások egységesítettek az *államhatalom* gyakorlási módjának *szervezését* is.⁵ A népfelszabadító bizottságok *közigazgatási*,⁶ *igazságszolgáltatási*⁷ és *végrehajtói*⁸ hatáskörrel rendelkeztek. A hátorszáiban folyó élet igazgatását, az élelmiszer-ellátást, a harcosokkal való együttműködést, az egészségvédelmet, a tanügyet és a művelődési életet szervezték, valamint az ellenséges alakulatok mozgásának megfigyelését. A népfelszabadító bizottságok belső közigazgatási ügyeket is intéztek. Így pl. a bizottságok képviselői előtt kötötték meg a házasságokat. Igazságszolgáltatási tevékenységük pedig, többek között a kollaboráns személyek és az elfogott ellenség fölötti ítélezésben nyilvánult meg.

Noha lokális előírásokat nem hoztak, jogszabályozási funkciójuk *expressis verbis* nem volt, mégis ténykedésük folyamán a bizottságok bizonyos mértékben szabályozási hatáskörrel is rendelkeztek.

Mivel a fočai előírások a gyakorlatban létjogosultságot nyertek, szükség mutatkozott további kidolgozásukra. Ez meg is történt 1942 szeptemberében. A főparancsnokság két fontos dokumentumot hozott meg:

1. a népfelszabadító bizottságok megválasztásáról szóló rendeletet,
2. a hátország katonai hatalmi szerveinek létesítéséről szóló rendeletet.

Ezek az aktusok további utat nyitottak az alkotmányos fejlődésnek, mert egyrészt elmélyítették a választási mechanizmus demokratizálódási folyamatát, másrészt pedig, a korábbi előírásokban csak helyi néphatalmi szervekként működő népfelszabadító bizottságokat szélesebb (helyi, községi és járási) területi egységekbe tömörítették. A népi hatalom kialakítása tehát párhuzamosan haladt a népfelszabadító harccal, miközben a felszabadított területek szélesebb politikai és államhatalmi közösségekbe tömörültek. A népfelszabadító harccal párhuzamosan épült az új állam vagy más szóval, a katonai hatalom egyúttal a polgári, a népi demokratikus hatalom kibontakozását is szorgalmazta.⁹

A népfelszabadító bizottságok helyi, községi és járási összekapcsolását követően szükség mutatkozott a néphatalmi szervek országos szintű megszervezésére. Az 1942. november 26-án és 27-én létrehozott Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ) is ezt a célt szorgalmazta. Habár voltak olyan elképzelések is, hogy az AVNOJ legfelsőbb államhatalmi (azaz törvényhozási, végrehajtó) szervvé váljon, ezt az adott *nemzetközi helyzet* nem tette lehetővé.

A nemzetközi közvélemény ugyanis a Jugoszláviában folyó sikeres harcokat ebben az időszakban még leginkább Draža Mihajlović csetnikjeinek tulajdonította.

Ezért az AVNOJ tevékenységének egyik fő célja az volt, hogy feltárja a nemzetközi közvélemény előtt az országban uralkodó valóságos helyzetet, azaz leleplezze a csetnikeket és rámutasson arra, hogy a megszállók elleni küzdelmet a JKP által vezetett partizán- és felszabadító alakulatok folytatják.¹⁰ Így, az AVNOJ-nak, amelynek elsődlegesen legfelsőbb képviseleti és néphatalmi szervként kellett volna konstituálnia, ehelyett vállalnia kellett a politikai szerv szerepét, amíg meg nem értek

a feltételek az országszervezési, azaz legfelsőbb államhatalmi szervvé való átlényegülésére. Az AVNOJ azonban csupán politikai-informatív szervként működött. Gyakorlatilag ugyanis átvette a népfelszabadító bizottságok központi irányítását. A legfelsőbb katonai szervek, a főparancsnokság ugyanis az egyre súlyosbodó harcok irányításával volt lekötve, s ezért a népfelszabadító bizottságok további irányítását szívesen átruházta. Ezt a hatalomátruházást más döntő okok is befolyásolták. A népfelszabadító háború egyik fontos célkitűzése volt a népi demokratikus hatalom kiépítése, amely a népfelszabadító háború szocialista forradalmi ismérveiből fakadt. A hatalom ilyenemű átruházását tehát meghatározta nemcsak a katonai szervek hadműveletek irányításával való elfoglaltsága, hanem a népfelszabadító háború szocialista jellege is.

Az 1943. évi nemzetközi helyzet már lehetővé tette a JKP Központi Bizottsága azon törekvésének valóra váltását, amely első ízben egy országos szintű államhatalmi ismérvekkel rendelkező szerv létesítését irányozta elő. Erre 1943. november 29-én került sor. Ekkor ugyanis Jajcban megtartották az AVNOJ II. ülészakát, amelyen az említett irányban sorsdöntő határozatot hoztak.

Ennek az ülésnek határozatai, habár a szó szoros és formális jogi értelmében nem tekinthetők alkotmánynak, anyagi jogi szempontból alkotmányi jellegűek voltak, mert az ország minden területéről demokratikus úton megválasztott képviselők hozták meg, tartalmilag pedig az ország társadalmi berendezését is döntően érintették:

1. Kezdeti, de határozott lépéseket tettek a *régi államhatalommal való szakítás* irányában. Megtiltották a külföldre szökött II. Péter király visszatérését a háború befejezéséig. A régi Jugoszlávia külföldön tartózkodó kormányának tagjait megfosztották tisztségüktől, népellenes nemzetközi szerződéseiket pedig semmissé nyilvánították. Meghozták a kol-laboránsok és a háborús bűnösök vagyonának államosítási rendeletét.

2. Kinyilvánították a *föderalizmusról*, valamint Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek *egyenjogságáról* szóló elvet. Az AVNOJ föderalista alapokon történő felépítését bizonyítja az is, hogy már előzőleg megtartották az egyes tartományi népfelszabadító antifasiszta tanácsok üléseit.¹¹ Az AVNOJ II. ülésén jóváhagyták a tartományi népfelszabadító antifasiszta tanácsok ülésein meghozott döntéseket, pl. a horvát és szlovén annektált területek visszacsatolásáról szóló és egyéb határozatokat. Továbbá a II. AVNOJ-ülésen az egyes tartományi tanácsok ülésén megválasztott küldöttek vettek részt.

3. *Országszervezési* szempontból figyelemre méltó az AVNOJ legfelsőbb *törvényhozási és végrehajtási* szervvé való átalakulása, valamint *Jugoszlávia Nemzeti Felszabadító Bizottságának* létesítése s ez utóbbi *kormányhatáskörrel* való felruházása.

Különös jelentőséggel bírt, hogy Josip Broz Tito pártfőtitkárt kinevezték a JNFB, azaz a kormány elnöki tisztségére.

Az AVNOJ II. ülészakán tehát már határozottan kialakultak az új állam és jogrend alapvető vonásai. A népfelszabadító jelleggel induló

mozgalom az AVNOJ II. ülészakával, a népi hatalom alapjainak országos szintű kiépítésével folytatódott, amely egyúttal normatív kiindulópontot nyújtott a szocialista forradalom további kibontakozásához.

A JNFB eredetileg kijelölt hatásköréből, de további gyakorlati tevékenységéből is világosan kitűnik e szerv kormányjellege. A Belgrád felszabadításáig terjedő időszakban az AVNOJ elnökségével megtartott együttes vagy külön ülésein a JNFB intézkedéseket tett az ország újjáépítésére, a háborús következmények elhárítására, valamint az új forradalmi hatalom nemzetközi elismertetésére. A végrehajtó és rendelkezési (normatív) funkció megvalósítása folyamán a JNFB az AVNOJ-nak tartozott felelősséggel.¹²

A JNFB a legfelsőbb közigazgatási szervek létesítéséhez is hozzájárult, kinevezte a reszorttitkárokat és helyetteseiket, új titkárságokat létesített és módosította a fennállókat. Külön jelentőséggel bírt két új szerv létesítése: a JNFB Gazdasági Tanácsa, valamint az ország Gazdaság és Újjáépítési Bizottsága.¹³

II.

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

A fentiekben nagy vonalakban vázoltuk az új társadalmi rend népfelszabadító harccal párhuzamos, fokozatos kibontakozását és alkotmányos alapokra való helyezését. E folyamat fejlődésmenetelével szemléltetni kívántuk mind az államhatalmi szervek, mind a törvényhozási és általában a szabályozási funkció fokozatos kiépítésének ismérveit is.

Az igazságszolgáltatási funkció kialakulása a népfelszabadító háború kezdetén még nem öltött erőteljesebb méreteket, sőt később sem vált rendszerre. Ez a tétel elsősorban az 1941—43-ig terjedő időszakra vonatkozik.

Ebben a periódusban e funkciónak inkább anyagi-jogi (tehát rendszerbeli), mint eljárásjogi (funkcionális) és szervezési jegyeit ismerhetjük fel. Ez természetes, hiszen az igazságszolgáltatás ekkor még a *felszabadítási mozgalom céljait* szolgálja. Így épülhetett ki határozottabban az igazságszolgáltatási rendszernek büntetőjogi struktúrája, mert ez nyomatékosabban támaszthatta alá és védelmezhetette a mozgalmat, valamint a kialakuló új *néphatalom* elveit.

Ennek megfelelően az eljárási jog és a bíróság felépítése, tehát az ítélezési szervezet vertikális és horizontális (funkcionális) oldala elsősorban spontánul alakult ki.

A népfelszabadító háborúban kiépült új társadalmi és jogi rendszer első számú ellensége a megszálló, amellyel azonosult az osztályellenség egy része is. Az új rend igazságszolgáltatása hatékony büntető szankcióival reagálhatott legeredményesebben az ellenség magatartására. A büntető ítélezés tehát fontosabb szerepet töltött be ebből a szempontból a polgári jogi, azaz vagyoni perek rendezésénél. Egyrészt azért, mert el

kellett ítélnie az ellenség méltánytalan magatartását az új rend iránt, másrészt, mert a polgári jog ebben az időszakban nem annyira az ítélezési folyamatban, mint inkább szabályozási szempontból járulhatott hozzá az új rend megerősítéséhez (pl. kisajátítás, konfiskáció, stb. előirányozásával).

A büntető ítékezés formális-jogi szabályozási alapjait az AVNOJ II. ülészaka fektette le, amely törvényesítette a megszállók, hazaárulók és azok kiszolgálói ellen, az AVNOJ előtt és után foganatosított vagy foganatosítandó intézkedéseket.¹⁴

A büntető ítékezés anyagi-jogi alapjait azonban már a fočai előírásokban megtalálhatjuk.¹⁵ Ugyanis ezek előirányozták a népfelszabadító bizottságok és a katonai szervek által végzendő népellenesség vagyónának rekvirálására és konfiskálására vonatkozó eljárást.¹⁶

A vagyoni jogviták ebben a periódusban voltaképpen nem is kerülhettek a kialakuló néphatalom ítékezésének homlokterébe, mivel az elsősorban a felszabadítási és forradalmi célkitűzések megvalósítására összpontosult.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a népfelszabadító háború kezdetétől nem voltak meg a polgári bíraskodás csirái is.¹⁷ Az új, kibontakozó társadalmi rend ugyanis a körülményekhez képest kellő figyelmet szentelt a polgári ügyek intézésének is, mégpedig a szocialista társadalmi rend szellemével összhangban.

A bírósági szervezés (felépítés) kapcsolódik a népfelszabadító bizottságokhoz. A népfelszabadító bizottságok keretében már az 1941. év folyamán, pl. Hercegovina, Crna Gora területén és másutt, létrejöttek a népi bíróságok, valamint a békéltető bizottságok, amelyeket az új helyi szervek, polgári- és kisebb büntető ügyekben, ítélezési hatáskörrel ruháztak fel.

Az anyagi jogszabályok hiányában az új katonai, vagyis a büntető és polgári bíraskodás gyakran az új forradalmi rend *elveire* támaszkodva, a *szokásjogot* alkalmazta. Kivételt képezett a halálos ítéletek jogforrásalapja, mert ezen ítéletek feltételeit az új katonai és népi szervek által meghozott *dokumentumokban* határozták meg.

Az 1941. év folyamán a polgári ügyekben sokszor nem külön bírósági szervek, hanem a népfelszabadító bizottságok döntöttek. A jog e területén a népfelszabadító bizottságok inkább csak a polgárok kisebb vagyoni jogvitáiban és békéltetési ügyében jártak el. A bíróság népi, azaz (szakmai szempontból) laikus struktúrája, de ugyanakkor az ügyek jogi természete (az ún. sommás eljárás esetei) is kihatott a polgári anyagi jogi szabályok struktúrájára, s írott jogszabályok hiányában specifikus *bírói jog* alkalmazására került sor, amelyet maguk az ítélező szervek alkalmaztak az eset kapcsán. Ezek során elsősorban a *méltányosság* elvét helyezték előtérbe.

Az AVNOJ II. ülészaka után az AVNOJ elnöksége által kifejtett *törvényhozás* lehetővé tette az új társadalmi rend igazságszolgáltatásának törvényes alapokra, tehát *alaki jogforrásokra* való helyezését. Többek

között különös jelentőséggel bírt az a határozat és törvényes alap, amely kimondja az előző társadalmi renddel való szakítást. Ez a határozat kimondja az ellenséges megszállás alatt meghozott jogszabályok semmisségét és a háború előtti Jugoszláviában meghozott jogszabályok részletes hatálytalanítását. Az AVNOJ elnöksége feladatkörének megfelelően egyéb, egyes jogi területekre vonatkozó anyagi jogi, törvényerejű rendeletet is hozott.¹⁸

Az új törvényes alapok tették lehetővé a bírósági szervezet további kiépítését, azzal, hogy 1945 kezdetén létrehozták Jugoszlávia Legfelsőbb Bíróságát és Jugoszlávia Közvádloságát.

III.

A VAGYONI ÉS GAZDASÁGI VISZONYOK SZABÁLYOZÁSA

Minden társadalmi-politikai rendszer jellegét döntően a gazdasági és az ehhez kapcsolódó tulajdonjogi viszonyok határozzák meg. A népfelszabadító háború szocialista forradalmi jellegét tehát ebből a szempontból is szemlélnünk kell. Az egész népfelszabadító háború idején nem hoztak országos jellegű és kiterjedésű alkotmány- vagy törvényerejű döntést, amely az osztályellenséget azaz a tőkés társadalom képviselőit teljes egészében megfosztotta volna tulajdonától. Egy ilyen döntést az új néphatalom azért nem hozhatott, mert a nemzetközi helyzet és egyéb okok ezt nem tették lehetővé.

A JKP vezette forradalom ugyanis a legszélesebb tömegeket kívánta mozgósítani a felszabadítási harcra, és ezért nem akarta kielezni az osztályok közötti ellentétet, ugyanakkor pedig tekintettel kellett lennie a szövetségesek egymás közötti viszonyára is.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a népfelszabadító háborúban nem voltak olyan országos horderejű döntések, amelyek a gazdasági és vagyoni jogi viszonyokat társadalmi, azaz szocialista alapokra helyezték volna.

E folyamatban három tendenciát különböztetünk meg:

1. a nép- és osztályellenség vagyonának *spontán kisajátítása*;
2. a parciális és a *normatív* forrásokra támaszkodó *kisajátítás*, amely az ellenséggel együttműködő személyek vagyonának rekvirálására irányult;

3. a *teljes és törvényes államosítási és társadalmiasítási* folyamat, amely az osztályellenség vagyonának társadalmiasítására irányult.

1. Már a népfelszabadító harc kezdetén sor került az ellenség és csatlósai vagyonának *spontánul*, a nép által történő *konfiskálására*. Ezek a spontán kisajátítások magukban hordozták a népfelszabadító háború *szocialista* jellegét is.

A spontán kisajátítások különösen Szlovéniában, 1942 tavaszán öltöt-

tek nagyobb méreteket. Edvard Kardelj 1942. március 29-én Titónak küldött jelentésében¹⁹ értesíti a főparancsnokot arról, hogy a népellenség és árulók nagybirtokait konfiskálták Szlovéniában. Magyarázatul hozzáfűzte, hogy ez a konfiskáció egyrészt az ellenség által felgyújtott falvak megtorlásául következett be, másrészt, ezáltal a népfelszabadító háború bázisának kiszélesítését kívánják biztosítani a földművelakosság közvetlenebb bekapcsolásával.

Ezek a spontán konfiskációs jelenségek nem csak Szlovéniára voltak jellemzőek. Hasonló megnyilvánulások az ország egyéb felszabadított területein, pl. Szerémségben is voltak.²⁰ A spontánul jelentkező konfiskálási jelenségek elterjedését Tito elvtárs és dr. Ivan Ribar, az AVNOJ elnöke, nem hagyta jóvá. Ezekre a jelenségekre vonatkozó együttes utasításukban a következőkre hívják fel a népfelszabadító bizottságok és katonai parancsnokságok figyelmét:

„Biztosítani kell a magántulajdon sérthetlenségét, valamint az iparban, kereskedelemben és mezőgazdaságban megvalósítandó teljes kezdeményezési lehetőségeket. Az összes fontosabb intézkedéseket mind a társadalmi élet, mind az ország berendezését illetően a nép szabadon választott képviselői a háború után fogják eldönteni. A népfelszabadító mozgalomtól, amely a nép szabadságáért, szociális és demokratikus jogaiért küzd, távol áll minden erőszak és törvénytelenység.”²¹

Erre az utasításra azért kerülhetett sor, mert csak így lehetett útját állni azoknak a külföldi híreszteléseknek, amelyek a népfelszabadító harcot kompromittálni kívánták a szövetségesek szemében. E híresztelések abból indultak ki, hogy Jugoszláviában a kommunisták a német megszállással kialakult helyzetet csupán a hatalom átvételére akarják felhasználni.²²

2. A spontán kisajátítás mellett jelen volt az új forradalmi szervek által törtéző *tudatos jogi szabályozás* is, amely a) *vagyoni* és b) *gazdasági* viszonyokra vonatkozott.

a) A vagyoni viszonyokkal kapcsolatos szabályozás nem élte ki a magántulajdonnal kapcsolatos kérdéseket, hanem ezeket a népfelszabadító háború utáni időszakra, a demokratikus népi döntéshozatalra bízta.

A nagybirtok és makro-tulajdon kisajátítását szabályozó előírások és jogi aktusok nem véglegesítették az ilyen vagyonnak, teljes jogi értelemben vett társadalmasítását, hanem annak csak *használatát*, társadalmasították, nem szüntetvén meg ezzel a tulajdonos tulajdonának jogi kontinuitását. Így pl. a Crna Gora-i és bokai tartományi népfelszabadító bizottság 1942. február 16-án meghozott utasításában a kisajátítás csak a vagyon használatát és nem a tulajdon megszüntetését jelentette. Ez az utasítás elrendeli, hogy:

„a községi népfelszabadító bizottságok igazgatásuk alá helyezik az össz egyházi, kolostori és alapítványi vagyont. Amennyiben e vagyon egyike haszonbérletbe került, a megkötött haszonbérleti szerződések továbbra is érvényben maradnak azzal, hogy a szerződési jogosultságok (bérletdíj) és kötelezettségek a községi népfelszabadító bizottságokat ille-

tik meg (...) Abban az esetben, ha ezek az intézmények olyan földtulajdonnal rendelkeznek, amelyeket előzőleg nem adtak bérbe, ezeket a földterületeket a népfelszabadító bizottságok a nincstelen földművesek részére utalják ki megművelés céljából”.²³

A fenti, idézett utasítás tartalmából kitűnik, hogy adott esetben az egyház tulajdonjogosultságát nem szüntették meg. A népfelszabadító bizottságok igazgatásuk alá helyezték az egyház vagyonát, s azt a nincstelen földművesek de facto használatára bocsátották. Jogilag sor került a haszonbérleti jog kisajátítására (ami lehetővé tette a szociális intézkedéseket), de oly módon, hogy az nem érintette a tulajdoni viszonyokat (s ez tükrözte a párt álláspontját az adott pillanatban).

Szabályozási példánk tartományi szintre utal. Az első országos szintű vagyoni viszonyokra vonatkozó alaki forrásokat az egy hónappal későbbi fočai előírásokban találhatjuk meg.²⁴ A fočai előírások követték a Tito elvtárs és dr. Ribar által kiadott utasítások, valamint az imént említett tartományi előírások elveit, azzal, hogy azokat a normatív szinten, az egész országra kiterjesztették.

Ezek az előírások tehát nem érintették a meglévő tulajdonjogi viszonyokat, de ennek ellenére forradalmi jelentőséggel bírtak. Meghatározták ugyanis a népfelszabadító bizottságok és katonai szervek rekvizíciós és konfiskációs jogát és hatáskörét, eljárásait és feltételeit. Kimondják a népellenesség vagyonának elkobzási lehetőségét. Ez a rendelkezés nemcsak háborús, hanem egyúttal mozgalmi, osztály- és forradalmi jellegű is volt.

Az AVNOJ II. ülészakát követően az AVNOJ elnöksége határozatot hozott az ellenséges vagyon államosításáról, továbbá az alanytalan vagyon állami igazgatás alá helyezéséről, valamint azon vagyon viszontelkobzásáról, amelyeket a megszálló hatóságok erőszakkal tulajdonítottak el. E határozatokat 1945 februárjában tették közzé. Hatálybaléptetésükkel jogalapot nyújtottak a későbbi kisajátításokhoz is, amely a jugoszláv polgári osztály, valamint a német nemzetiség vagyonára irányult.

b) A népfelszabadító háború idején a JKP, az NFB, később pedig az AVNOJ és elnöksége széles körű *gazdasági* intézkedéseket is tettek. Ezek az intézkedések a termelés zökkenőmentes lebonyolítását, a népfelszabadító partizánalakulatok és a háttország ellátását szorgalmazták. Jelleműknél fogva döntően nem érintették a vagyoni jogi viszonyokat, hanem elsősorban az egész nép, továbbá a népfelszabadító hadsereg élelmezését és egyéb létfenntartási szükségleteit voltak hivatottak ellátni.

Többek között ezt bizonyítja pl. az 1941 decemberében Pećincin megtartott vajdasági pártbizottsági tanácskozás is, amelyen nagy figyelmet szenteltek a népfelszabadítási alapok létesítésének. E tanácskozáson elhatározták, hogy sürgősen hozzá kell fogni az alapok létesítéséhez, illetve a pénz, az élelem és ruhanemű gyűjtéséhez. A Népfelszabadító Front helyi és községi szervezeteinek feladatául tűzte ki a felkelők és hozzátartozók sokoldalú erkölcsi és anyagi támogatását.²⁵

Ilyen alapokat hazánk többi részében is szerveztek.

A népfelszabadító bizottságok, valamint a későbbiek során a Nemzeti

Felszabadító Tanács megfelelő intézkedéseket tettek a felszabadított területek akadálytalan ellátására, valamint a mezőgazdasági területek megművelésére.

A fent említett radikális gazdasági intézkedéseket leszámítva, sem az I., sem a II. AVNOJ-ülést követően az új, szocialista társadalmi rend nem hozott olyan rendelkezéseket, amelyek gyökeresen megváltoztatták volna a fennálló tulajdoni és gazdasági-termelési viszonyokat. Ennek alapvető oka, többek között a népfelszabadító háború nemzetközi támogatási igényében nyilvánult meg. Az első AVNOJ elnöksége és a főparancsnokság 1943 februárjában kifejtett nyilatkozatában — utasításában, mint már említettük, határozottan útját állta a radikálisabb vagyoni jogi változásoknak és kimondta, hogy ezeket csak a háború után, a demokratikus népi hatalom kialakításával fogják rendezni.

3. Az osztályellenség vagyonát 1945 februárjában államosították, mégpedig az AVNOJ elnökségének erre vonatkozó határozatával összhangban. Az államosítás ebben az időszakban a megszállók és kiszolgálók vagyonára vonatkozott.

Az államosítási folyamat a háború sikeres befejezése, az 1946-ban meghozott alkotmány alapján terjedt ki azokra a fontos gazdasági ágakra, amelyek lehetővé tették a szocialista átalakulást.

IV.

Amint a fenti jogi szabályozás vázlatából kitűnik, a népfelszabadító háború szocialista és forradalmi jellege sajátos módon valósult meg. A régi Jugoszlávia polgári osztályát vagyonától az új, népi hatalom nem foszthatta meg egyszerre, mivel a forradalom elsősorban a felszabadítási cél miatt a legszélesebb tömegeket, többek között a jugoszláv burzsoázia nem korrumpált részeit is be kívánta kapcsolni a megszállók elleni küzdelembe.

A JKP teljes egészében feladatának magaslátán állott és tudatosan készítette elő mind a felszabadítási, mind a szocialista mozgalmat. Eközben figyelembe vette a bonyolult háborús nemzetközi viszonyokat is. Taktikai okokból a háború folyamán nem tett radikálisabb lépéseket a vagyoni viszonyok teljes szocializálásáért. A politikai hatalom területén fokozatosan kiépítette a népi demokratikus közigazgatást, kezdve a helyi szervektől egészen az országosakig.

A politikai hatalom átvételét nem kifogásolhatta a haladó nemzetközi közvélemény, mivel a JKP irányította népfelszabadító háború nagymértékben hozzájárult a fasizmus legyőzéséhez. Mivel ezt a győzelmet kizárólag a JKP és a Tito által vezetett sikeres népfelszabadító harc eredményezte, és ehhez semmivel sem járult hozzá a régi burzsoá állam, valamint a tőkés osztály nagy része, sőt, áruló magatartásukkal hátráltatták azt, nyilvánvaló lett a nemzetközi közvélemény és a széles néptömegek előtt, hogy a JKP szocialista forradalmi célkitűzései határozzák

meg az ország további fejlődését. Ez a meggyőződés teremtette meg a politikai, erkölcsi, szociális és kulturális lehetőségeket ahhoz, hogy a szocialista forradalom politikai célkitűzései mellett, a gazdasági átlényegülés is megvalósuljon a népfelszabadító háború befejezése után.

Ezek az eredmények tették lehetővé az 1946-os alkotmány meghozatalát és a titói vízió valóra váltását a sajátos szocialista rendszer kiépítését, amely 1950-től kezdve a szocialista öngazgatás fejlődésének távlatait határozta meg.

Jegyzetek

- ¹ Pontosabban, az ülésre 1941. szeptember 26-án, a Krupanj melletti Stolincen, mégpedig a Népfelszabadító Hadsereg akkori vezérkarának főhadiszállásán került sor.
- ² A fočai előírások két rendeletet tartalmaznak, amelyek a következő elnevezés alatt ismereteseek: 1. A népfelszabadító bizottságok felépítése és feladatköre (1. Zadaci i ustrojstvo NOO). 2. Magyarázatok és utasítások a népfelszabadító bizottságoknak, a felszabadított területeken kifejtendő munkájával kapcsolatban (Objašnjenja i uputstva za rad NOO u oslobođenim krajevima). E dokumentumok az Edvard Kardelj cikkében kifejtett politikai koncepción alapulnak, amely 1941. november 11-én jelent meg a Borbában. A dokumentumok szerzője Moša Pijade volt.
- ³ Ugyanis az aktust a Népfelszabadító Hadsereg vezérkara hozta meg, egy katonai és politikai jellegű tanácskozáson, amelyen jelen voltak az ország minden részében megválasztott küldöttek, kivéve Macedónia képviselőit.
- ⁴ A népfelszabadító bizottságok a gyakorlatban, már a fočai előírások meghozatala előtt, 1941. júliusában, pl. Beranén és Drváron is létrejöttek.
- ⁵ Lásd pl. Tito i revolucija 1937—1967 (Kultura, Belgrád, 1967) c. dokumentumgyűjtemény 98—101. oldal, azaz a fočai előírások 1—3., 10. pontját.
- ⁶ Uo. 1., 2., 3., 4/1., 5., 6., 7. és 8. pont.
- ⁷ Uo. 4/2. és 3. pont.
- ⁸ Uo. 1. pont.
- ⁹ Az 1941. év folyamán a Boszniában és másutt spontánul jelentkező bizottságok, valamint a fočai és egyéb országszervezési szabályozás nagymértékben elősegítették a megfelelő vajdasági népi hatalom kialakítását is. Vajdaság területén ugyanis 1941—1943-ig a népfelszabadító bizottságok feladatkörét a Népfront látta el. Ennek keretében pedig a népfelszabadító háború tömeges bázisának szerve, a körzeti bizottságok teljesítették azokat a számos szervezési, politikai, anyagi, szociális és katonai feladatokat, amelyeket a JKP Központi Bizottsága, majd később az AVNOJ I. és II. ülésszaka rendelt 1943-tól Vajdaság területén is meghonosodott az ezen feladatok ellátásával megbízott szerv népfelszabadító bizottságokra módosított elnevezése.

A vajdasági népfelzabardító bizottságok munkájára vonatkozó közelebbi adatokat 1. *Popov*, J. Glavni NOO Vojvodine 1943—1945. Újvidék—Karlóca, 1977., *Veselinov*, Jovan, Žarko, Svi smo mi jedna partija, c. könyvének 52—58 oldalai, Újvidék, 1971., továbbá *Vasić*, Djordje, Hronika o oslobodilačkom ratu u južnoj Bačkoj, 1969-ben nyomtatott könyvének 177—180. oldalait, Vojvodina u borbi, Novi Sad, valamint *Vasilić*, Lj., Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1945. c. művében.

- ¹⁰ L. pl., Nota Vrhovnog štaba i AVNOJ-a savezničkim vladama, Tito i revolucija, op. cit., 123—125. o., amelyben a nyilatkozat többek között kiemeli, hogy „Draž Mihajlović csetnikjei eddig egyetlen golyót sem lőttek ki a (...) megszállókra”; a csetnikek „nem képeznek reguláris katonaságot, hanem úgynevezett csetnikegységeket”, stb.
- ¹¹ Így a Horvát Népfelzabardító Antifaszista Tanács már 1943 júniusában, a szlovén NFAT 1943 novemberében, a Crna Gora-i NFAT 1943 novemberében, a sandžaki NFAT, valamint a Bosznia-Hercegovinai NFAT szintén 1943 novemberében tartotta meg előzetes ülését. Mivel a többi területeken még nem létesültek NFAT-ok az adott periódusban, így a küldötteket a tartományi néphatalmi szervek választották meg.
- ¹² Lásd, *Petrović*, dr. Branko, NKOJ u Beogradu, Zbornik za istoriju Matice srpske, Novi Sad, 1975/12. str. 75.
- ¹³ L. *Petrović*, dr. Branko, op. cit. 76. o.
- ¹⁴ 1941-ben, közvetlenül a felkelés után, a néphatalom szervein (pl. Drvaron), vagy pedig a partizánegységek parancsnokságán (Crna Gorában) belül, népi bíróságok létesültek, amelyek polgári és katonai bíróságokként szerepeltek, mert mind polgári, mind katonai ügyekben jártak el. Hercegovinában már 1941 júliusában és augusztusában békéltető bíróságok létesültek. 1941. augusztus 18-án pedig az Ilija hegységen megválasztották a Népi Bíróságot. Horvátországban 1941 szeptemberében és októberében létesítették az első katonai és polgári ad hoc bíróságokat. Szlovéniában e kérdést az Osvobodilna fronta keretében szabályozták. Szerbiában a nagyobb felzabardított területeken népi bíróságokat létesítettek, amelyek az árulók, politikai bűnösök és más bűnözők felett ítéleztek.
- ¹⁵ Lásd, a fočai előírások 4. pontjának 2. és 3. bekezdését (Tito i revolucija, op. cit., 100. o.): „A kémeknek, az árulóknak, az ellenség zsoldosainak és ügynökeinek üldözése, a szabotőrök és pánikkeltők elleni harc, elsősorban a katonai hatóságok hatáskörébe tartozik, amelynek megvalósítása folyamán ezek, a népfelzabardító bizottságok hathatós együttműködésére támaszkodnak. E bűncselekmények felett a katonai bíróságok ítéleznek. (...) A népfelzabardító bizottságok harcolnak a lopás, betörés, fosztogatás és rablás, valamint a rendbontás ellen.”
- ¹⁶ L., a fočai előírások 9. pontját (op. cit. 101. o.): „A népfelzabardító bizottságok szükség szerint gazdagabb polgárok vagyonát rekvirálhatják a népfelzabardító háború javára. A katonai hatóságok és bíróságok végzése alapján népelleneségtől konfiskált vagyonból a népfelzabardító bizottságok kezelésükbe veszik mindazt, amit a katonai hatóságok nem tartottak meg a katonaság részére, és a népfelzabardító alapokba helyezik.”

- ¹⁷ L., a 9. lánbjegyzetszámba foglaltakat, valamint a fočai előírások 4/3. pontját, amely kimondja: „a NFB ítélkeznek a polgárok közötti jogvitákban”.
- ¹⁸ L. pl. Odluka Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944, megjelent a Borba 1944. november 22-ei számában, amely államosítja a Harmadik Birodalomnak és állampolgárainak, valamint a Jugoszláviában élő, de a fasisztákkal együttműködő német nemzetiség képviselőinek vagyónát.
- ¹⁹ L., ZDP NOR-a VI. kötet, 2. könyv, Belgrád, 1953., 68—69. o.
- ²⁰ L. Gačėša dr. Nikola, Koncepcija KPJ o agrarnom pitanju i seljaštvu tokom narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije 1941—1945, Zbornik za istoriju, Matica srpska 1979.
- ²¹ L., Geršković, Leon, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Prosveta, Beograd, 1948., 141. o.
- ²² L. Gačėša, dr. Nikola, op. cit. 26. o.
- ²³ ZDP NOR-a, III. kötet, 2. könyv, Belgrád, 1950., 166—167. o.
- ²⁴ L., a fočai előírások korábban, 11. lánbjegyzetszám alatt idézett 9. pontját.
- ²⁵ L., Vasilić, Lj., Okružni komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1943, Građa za istoriju Vojvodine, Novi Sad—Sremski Karlovci, 1975., 40. o.

Rezime

Izgradnja jugoslovenskog socijalističkog pravnog sistema u toku Narodnooslobodilačke borbe i njegove osnovne karakteristike

Izgradnja pravnog sistema odvija se paralelno i kao funkcija dvojakog karaktera Narodnooslobodilačke borbe tj. kao borbe protiv okupatora i kao socijalističke revolucije uz učvršćenje bratstva i jedinstva naših naroda.

Pravni sistem se ostvario paralelno sa razvitkom borbe i to praktično na oslobođenim teritorijama zemlje, na kojima se spontano ispoljava formiranje narodne vlasti, s jedne strane, i konfiskacija imovine klasnog neprijatelja, s druge strane.

Prvi pravni akti opšteg značaja, od važnosti za čitavu zemlju su propisi, doneti u Foči, koji predstavljaju prve ustavne elemente iako još nisu ustav. Po tim propisima, koji su dalje razrađeni u septembru 1942 godine, osnivaju se na oslobođenim teritorijama narodnooslobodilački odbori, kao centri vlasti za određenu teritoriju i predstavljaju paralelnu izgradnju vlasti sa razvojem narodne revolucije.

27. septembra 1942 godine osniva se AVNOJ i to ne samo kao predstavničko telo, nego i kao političko. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943 godine, došlo je do likvidacije veza sa starim društvenim uređenjem i velikim delom pravnog sistema: prihvaćeno je federativno uređenje zemlje, sa ravnopravnošću svih naroda; formirao se Nacionalni komitet oslobođenja, sa nadležnošću zemaljske vlade i izabran je drug Tito za predsednika jugoslovenskog nacionalnog komiteta tj. vlade.

Ovim su formirane i osnovne karakteristike pravnog poretka u skladu sa ciljevima revolucije, ali vodeći računa i o postojećim unutrašnjim i međunarodnim uslovima, jer je to bila pretpostavka za međunarodno priznanje naše nove

Jugoslavije posle oslobođenja. Istovremeno su preduzeti koraci za obnovu zemlje i za unapređenje privrede.

Razumljivo je da je pravni poredak i organizacija pravne službe u funkciji narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Prvenstveno se razvija kažnjeničko-pravna služba protivnika revolucije i oslobodilačke borbe, ali se javljaju i prve klice građansko-pravne organizacije i razvoja sudske prakse. U nedostatku propisa, sudske odluke su često donete na bazi običajnog prava, ukoliko nisu u neskladu sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

U tom periodu, još nisu doneti opšte važeći propisi o eksproprijaciji imovine eksproprijatora, jer je o tome — kako je to drug Tito formulisao — trebao da donese odluku oslobođeni narod, putem svojih izabраниh predstavnika, po završetku rata.

To ne znači da u toku narodnooslobodilačke borbe nisu donete odluke o svojinskim odnosima, koje su uputile privredne i svojinske odnose u socijalističkom pravcu. U ovom procesu došlo je do spontanog prisvajanja imovine narodnih i klasnih neprijatelja; do institucionalne eksproprijacije imovine saradnika neprijatelja, kao i do donošenja zakonskih oderdaba o nacionalizaciji imovine klasnog neprijatelja.

Propisi i pravni akti nisu doneli konačne imovinsko-pravne odluke, nego su u stvari naredbe o korišćenju tih imovinskih objekata. Propisi su određivali prava narodnooslobodilačkih odbora i vojnih vlasti na rekviziciju imovinskih objekata na svom terenu i na određivanje načina njihove upotrebe.

Za vreme NOB-a donete su i mere širokog značaja, u pogledu obezbeđenja nesmetanog razvitka privrede i nesmetanog snabdevanja vojnih formacija, kao i pozadine.

Nacionalizacija imovine klasnog neprijatelja, koja je usledila februara 1945 godine, proširena je tek nakon oslobođenja i donetog Ustava 1946 godine, na one važne privredne grane, koje su bile bitne za socijalistički preobražaj.

Obzirom da je NOB bila vođena isključivo od strane KPJ i rukovođena drugom Titom, međunarodnom javnom mnenju bilo je jasno, da jedino revolucionarni ciljevi KPJ mogu da odrede dalji razvoj zemlje. Ovi ciljevi obezbedili su uslove za donošenje ustava 1946 godine, kao i za samoupravni socijalistički razvoj, na osnovu Zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, koji je donet 1950 godine.

Kurzfassung

Ausbau des jugoslawischen sozialistischen Rechtssystems während des Volksbefreiungskampfes und seine grundlegenden Eigenschaften

Der Ausbau des Rechtssystems entwickelt sich parallel und in der Funktion des dualistischen Charakters des Volksbefreiungskampfes — nämlich, als Funktion des Kampfes gegen dem Okkupanten und der sozialistischen Revolution — sowie der Befestigung der Brüderlichkeit und Einheit unserer Völker.

Das Techtssystem wurde gleichzeitig mit dem Kampf und der Befreiung einzelner Gebiete errichtet, in denen sich spontan Behörden der Volksregie-

rung errichteten und andererseits sich auch die Konfiskation des Vermögens der Volksfeinde vollzogen hat.

Die ersten Rechtsinstitutionen, die für das ganze Land gültig waren, sind die Vorschriften von Foča gewesen, die die ersten Verfassungselemente, wenn auch noch keine Verfassung gewesen, sind. Nach diesen Vorschriften, die in September 1942 weiter verarbeitet waren, werden in den befreiten Gebieten Volksbefreiungsausschüsse gegründet, die eigentlich für das Gebiet die Volksmacht verkörpern.

27. September 1942 wird der AVNOJ (Antifaschistischer Ausschuss der Nationalbefreiung Jugoslawiens) gegründet, der nicht nur eine Vertreter- sondern auch eine politische Körperschaft geworden ist. Auf der zweiten Sitzung des AVNOJ am 29. November 1943 sind die Bindungen an die alte Rechtsordnung liquidiert worden; die federative Einrichtung des Staates, mit Gleichberechtigung aller Völker ist entschieden; das Komitee der Nationalen Befreiung mit entsprechenden Rechten der Regierung ist gegründet worden, und Genosse Tito ist zum Präsidenten des Nationalen Befreiungskomitees d. h. der Regierung gewählt worden.

Damit sind die grundlegenden Eigenschaften der Rechtsordnung in Eintracht mit den Zielen der Revolution errichtet worden, aber gleichzeitig wird auch mit den internen und internationalen Bedingungen gerechnet, da damit den Voraussetzungen zur internationalen Anerkennung des neuen jugoslawischen Staates am besten gedient wurde.

Gleichzeitig hat man Schritte vorgenommen, um den Wiederaufbau des Landes zu helfen; um das Anerkennen der neuen Staatsmacht anzustreben und die Wirtschaftsentwicklung zu unterstützen.

Um die Rechtseinrichtung, und die Organisation des Rechtsdienstes in der Funktion des Volksbefreiungskampfes und der sozialistischen Revolution ausgebildet werden; es melden sich aber auch die ersten Keime der Entwicklung des Bürgerrechtlichen Dienstes. Da darin noch keine Vorschriften entstanden sind, hilft man sich dabei manchmal mit dem Gewohnheitsrechtsinn, wenn dieser im Einklang mit den Revolutionären Zielen des Volksbefreiungskampfes steht.

In dieser Periode wurden noch keine allgemein gültige Vorschriften über die Expropriation des Vermögens der Expropriatoren gebracht. Darüber sollte nämlich — wie es Genosse Tito ausgedrückt hat — erst nach dem Kriege das befreite Volk, durch seine gewählten Vertretern entscheiden. Das heisst jedoch nicht, dass während des Befreiungskampfes keine Entscheidungen über die Vermögensverhältnisse — die diese in der Richtung der sozialistischen Veränderung führten — zustande gekommen sind. In diesem Prozess kam es zur spontanen Expropriation des Vermögens der Volks- und Klassenfeinde; zur institutionellen Enteignung des Vermögens der Feindeshelfer, die auch durch gesetzliche Vorschriften reguliert waren. Diese Vorschriften und Rechtsakte waren jedoch keine endgültige vermögensrechtliche Akte. Sie haben nur die nötigen Errichtungen zum gemeinsamen Gebrauch dieser Vermögen mittels ihrer Requisition vorgenommen.

Während des Befreiungskampfes wurden auch wichtige Anordnungen über die Entwicklung der Wirtschaft, sowie über die Versorgung der Kämpfer und des Hintergrundes geschaffen.

Die Nationalisation des Vermögens der Klassenfeinde, die in Februar 1945 geschehen ist, wurde erst nach der Befreiung und nach der neuen Verfassung

1946 auf die wichtigste Gebiete der Wirtschaft, die zur Sozialisation nötig waren, verbreitet.

Da der Befreiungskampf nur von der Kommunistischen Partei geführt und durch Genossen Tito angeführt wurde, war es für die internationale öffentliche Meinung klargeworden, dass nur die revolutionäre Ziele der Kommunistischen Partei grundlegend für die weitere Entwicklung des Landes sein können. Diese Ziele haben die Grundbedingungen für die Verfassung von 1946 und für das Gesetz über die Übergabe der staatlichen Betriebe und höheren Wirtschaftsverbindungen zur Verwaltung an die Betriebsleute, das im Jahre 1950 den Übergang in das System der Selbstverwaltung ermöglicht hat, geschaffen.